

ФІЛОСОФІЯ

УДК 130.11

DOI: 10.21564/2663-5704.53.258163

Дишкант Тетяна Миколаївна, кандидат філософських наук
доцент кафедри філософії Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

e-mail: tattysh@i.ua,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5026-7913>

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ ЧЕРЕЗ КРИЗУ ДУХОВНОГО ВИМІРУ

У статті розглядається, що собою являє така сутнісна характеристика людини і її діяльності, як дух. Визначено, що поняття «дух» має двояке значення – у разі прямого співвіднесення з людиною йдеться про нього як про іманентно притаманну людині розумну волю, що забезпечує прагнення до перетворення себе і світу. Якщо ж говорити про діяльність, то дух виступає як її ідея, тобто як те, що не дозволяє звести діяльність до простої функціональності. У зв'язку з виявленою двоякою можливістю спрямованості духу, духовність визначається як спрямованість людини до вищих цінностей, до яких прийнято відносити добро, істину, красу, свободу і справедливість, тобто до того, що і визначає людяність у людині.

Ключові слова: *дух, духовний вимір, вертикаль цінностей, цілісність, парадигма постмодернізму.*

Постановка проблеми. *У сучасний період, коли, з одного боку, ущільнення техносередовища, як результат симбіозу науки і виробництва, повністю занурює людину в матеріальний (об'єктивний, чуттєво сприйманий) світ, а з іншого – постмодерна культура, яка оголосила війну метанарративам і, тим самим фрагментуючи реальність, поміщає ту ж саму людину в світ безосновних симулякрів, ставлення до поняття «дух» і похідних від нього понять, за великим рахунком, скептичне. У кращому випадку духовна куль-*

тура редукується до інформаційно-пізнавального та соціального аспектів. Відбувається спрощення поняття «людина», а соціальний простір втрачає своєрідну глибину і об'ємність. Таким чином, значення, які мають концепти «духу» та «духовності» в сучасному житті, є одними з найнагальніших питань нашого часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема духу та духовності постає тією невичерпною, споконвічною проблемою, розв'язати яку неможливо, але забуття якої призводить спочатку до спрощення розуміння сутності людини, а потім і до відмови від самого поняття суб'єктної, автономної людини як такої. Як сказав у своєму знаменитому вислові М. Фуко: «Людина – це винахід недавній. І кінець його, можливо, недалеко... людина зникне, як зникає обличчя, накреслене на прибережному піску» [1, с. 404].

Незважаючи на те, що роздуми про людину як істоту духовну велися ще з античних часів, ця наступність зазнає розриву з набуттям сили ідей постмодернізму. Але багато сучасних філософів, вбачаючи в такому стані справ катастрофічні наслідки, повертаються до роздумів про дух і духовність – їх сутність та значущість в індивідуальному і суспільному житті людини. Ці поняття розглядаються представниками різних філософських шкіл. Фундаментальні розробки концепції духовного початку людини, наприклад, іманентно присутні в будь-якому екзистенційному напрямку. Серед сучасних зарубіжних дослідників можна виділити роботи М. Шелера, Х. Плеснера, А. Камю, М. Гайдеггера, С. С. Хоружего та ін. Прояви духовної особи описано у працях, де філософія межує з психологією, та досліджені у В. Франкла, У. Джеймса, А. Маслоу, Г. Олпорта та ін. Із розвитком нейронаук та інформаційних технологій поняття «духовності» та дотичних із ним понять «особистість», «душа», «свідомість» аналізують через парадоксальне зіставлення їх із функціонуванням штучного інтелекту, «думаючих» машин (Д. Хофштадтер, Т. Нагель, Т. Метцингер та ін.).

Серед вітчизняних вчених, які досліджували окремі аспекти духовності як складової складної інтегративної сутності людини, слід зазначити роботи С. Б. Кримського [2], Н. В. Хамітова [3], Л. М. Сідак [4], Л. Буєвої [5], Ж. Юзвака та ін. Про деструктивний вплив відсутності духовності через аналіз статистичних даних деструктивної поведінки (самогубство, пияцтво, наркоманія, ненажерливість) розмірковують, наприклад, В. О. Лозовой і А. І. Понеділок [6]. Багато сучасних праць присвячено прояву духовності в такому вигляді діяльності, як виховання й освіта, – Г. П. Шевченко [7], І. Д. Бех [8], Т. Д. Дем'янюк [9] тощо. У цій статті духовний вимір розглядається з точки зору діяльності людини взагалі як спрямованої активності.

Метою цієї статті є аналіз понять «дух» та «духовність», а також наслідків негативного, або в кращому випадку зарозумілого ставлення в сучасному

дискурсі до духовного виміру людини і суспільства, для розуміння, чи є подібне ставлення нешкідливим для перспектив людства, чи загрожує будь-якими негативними наслідками.

Виклад основного матеріалу. Дух можна розглядати двояким чином. По-перше, як сутнісну характеристику самої людини, що забезпечує можливість перетворення, розвитку її самої. У цьому відношенні можна сказати, що дух тотожний вольовому чиннику в людині, без якого її суб'єктність не відбулася б. «У неї не вистачило духу зробити це», – кажуть про людину, яка не проявила себе через вчинок, і сутність даного «Я» залишилася прихованою. Але оскільки дії людини повинні відрізнитися цілеспрямованістю, ідеться про розумну волю.

По-друге, дух розглядають як прояв у діяльності, сутність цієї діяльності, її ідею (Дух Закону, Дух Порядку, Дух Науки і навіть Дух Капіталізму). «Я будує Шартрський собор», – гордовито відповів один із каменярів, відчуваючи свою причетність до чогось, утвореного понад сполукою важких, сірих каменів. Ідея виявляє себе тільки в цілому, і людина, прямує до неї, творить себе як ціле, причетне до ідеалу досконалості і краси. Цілісність – це і є гармонія і узгодженість.

Гармонія виникала як перетворення хаосу ще в уявленні античних мислителів, які вбачали космос як світопорядок і зовні людини (макрокосм), і всередині людини (мікрокосм). І йдеться, в цьому випадку про цілісність, яка утворена внутрішньою логікою, а не про те механічне ціле, про яке писав М. М. Бахтін: «Ціле називається механічним, якщо окремі елементи його з'єднані тільки у просторі і часі зовнішнім зв'язком, а не пройняті внутрішньою єдністю сенсу. Частини такого цілого хоча і лежать поруч і стикаються одне з одним, але в собі вони чужі одне одному» [10, с. 3].

Те, що середовищем людини є світ культури, який є надбудованим над світом природи, говорить про неспівмірність людини і природи. Ця неспіврозмірність є результатом духосповненності. Кожна людина потенційно має духовну сутність. Але для набуття нею актуального існування необхідний прояв ідеї свого «Я» через втілення (в-тілити – надати тілесність) за посередництвом вчинку, дії. Дух – прагнення до ідеї «Я», набуття себе через її втілення і тим самим виявлення себе у вічності. Прагнення духу націлено на досягнення парадоксальної для людини мети – набуття нею цілісності за допомогою синтезу кінцевого і нескінченного. Цілісність «Я» передбачає взаємопов'язаність індивідуального і родового моментів самовизначення людини.

М. О. Бердяєв писав: «Дух є внутрішнім по відношенню до зовнішнього, до всього залежного від зовнішнього. Внутрішнє є символ духу. Дух однаково може характеризуватися просторовими символами глибини і висоти. Дух

є бездонна глибина і небесна висота» [11]. Проявляючись, дух виявляє свій зміст, зазначений такими особливостями: причетністю до ідеї нескінченного і устремлінням до абсолютного. Звідси це відчуття присутності в здійснюваній дії чогось невлучного, невимовного, але необхідного для піднесення людини над рівнем простої функціональності.

Дух, як прагнення до перетворення, являє собою своєрідний вектор, який може бути спрямованим до полюса як із позитивним значенням (до Добра), так із негативним значенням (до Зла). Недарма конотації слова «творити» пов'язані як з позитивними, так із негативними моментами («Що ж ти втворюєш?!»). Дана спрямованість у будь-якому випадку задає вертикаль, що виражається в ієрархії цінностей і завершується вищими цінностями або їх антиподами.

Саме проти цієї вертикалі як проти тоталізуючого мислення метафізики і виступили сучасні представники постметафізичного, постмодерністського напрямків.

Насправді цей протест спрямовано проти певних уявлень про розум зокрема і про людину взагалі, що сформувалися раніше. У так званий період Модерну існування культу прогресу (нового) і культу науки призвело до редукування розуму до функціонального «раціо». Особливо в цьому плані показовий позитивізм з його устремлінням підпорядкування уяви спостереженню. Уява являє собою творчу активність мислення, без неї неможливо досягти «царини» розуму як вищої форми мислення. Настали часи, які А. Камю означав, як панування «царини розсудку» [12]. Мислення перестають розглядати як внутрішню духовну активність особистості. Особистість поступається місцем «людині-машині» вульгарного матеріалізму. Раціональність тут постає апогеєм механіцизму. Орієнтація на іманентне, яка почалася в період модерну, ліквідувала простір нескінченності. Усе виявилось в межах даності (досяжності) людини. Абсолютизація ж чого-небудь первісно кінцевого прориває реальність, фрагментує її.

Деієрархізація, руйнування вертикалі цінностей, яка задає духовне сходження, виражається в постмодернізмі поняттями «ризом» і «номада». «Ризом» (буквально кореневище) – метафора постмодерністської свідомості, що дає настанову на ацентризм, тобто руйнування семантично центрованого уявлення структури. Йде відмова від телеологічного принципу, цільової причинності. Йде відмова від сутності поняття «людина» в її родовому значенні.

Убачаючи в дисциплінарній соціалізації загрозу неповторності людського буття, її зруйнували, але при цьому «виплеснули з водою і саму дитину» – людину як таку. У постмодерністській літературі поняття «людина» не прийнято вживати, його заміщають поняттями «суб'єкт», «номадична сингулярність», «бажаюча машина», «дивід». «Світ втратив свій стрижень», – ствер-

джують Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі [13]. Оскільки ж сприйняття зовнішнього світу залежить від внутрішнього стану, можна констатувати, що і людина втратила свій стрижень. Більш того, вона втратила свою сутність. М. Епштейн писав про це так: «Постмодернізм у своїй критиці Нового часу і всіх супутніх йому категорій, таких як «суб'єкт» і «об'єкт», «індивідуальність» і «реальність», «автор» і «історія», виходить зі своєрідного середньовічного, надособистісно-анонімного світовідчуття, хоча і центрує його не в Бозі, не в абсолюті, а в безлічі незалежно діючих в нас безособових механізмів, таких як мова, несвідоме, молекулярно-генетичні та суспільно-економічні структури» [14]. Однак якщо в християнському світогляді Бог надавав людині свободу, то дані механізми цілком формують людину, жорстко детермінуючи її.

Відсутність ієрархії та організованого порядку, заміщення їх ризоморфним середовищем має, на думку Дельоза, стати потужним джерелом для прояву творчого потенціалу суб'єкта. Здійснюється мрія Ніцше про позбавлення від «омертвляючої, схематизуючої» дії розуму. Нескінченний фонтан смислопо-роджень, де, наприклад, ідея про трьох слонів на черепаші, які підтримують Землю, рівноцінна геліоцентричній картині світу, повертає старий добрий софістичний релятивізм. Адже ризома не передбачає вираженого центру і периферії, головного і другорядного. І оскільки близнюком релятивізму виступає нігілізм, знищивши вертикальний елемент внутрішньої конструкції сутності людини, спробувавши перевести буття людини в площину іманентного, втратили навіть поняття «суб'єкт».

В основному в постмодерністській літературі вживають поняття «суб'єкт» у спотвореному значенні – не як самостійно діючу активність, а, скоріше, як дію медіума, провідника зовнішніх несвідомих, стихійних сил. Сенс же виявляється пов'язаним безпосередньо з нонсенсом. Прагнення до цілісності стає марним у зв'язку з непереборною фрагментарністю світу і людини.

Спрямованість вираження змісту назовні як сукупності смислів дії у філософії визначають як трансцендування іманентного. Саме поняття «вираження» вказує «на деякий активний напрямок внутрішнього в бік зовнішнього, на деяке активне самоперетворення внутрішнього в зовнішнє» [15, с. 112]. Розглядати що-небудь як іманентне означає розглядати його як даність, як щось, що свідчить саме про себе. Тоді властивості розкриваються як іманентні, а не як привнесені ззовні. Постмодернізм, позбувшись трансцендентного, імпліцитно позбувся й іманентного плану буття. М. К. Мамардашвілі зазначав: «Людини без трансцендування немає. Її немає без виходу за рамки природно даного...» [16]. Дух, як притаманний людині, виступає як іманентна властивість. Це енергія, що виражає внутрішню сутність «Я» зовні. Вихід за межі себе – це трансцендування. Але, крім трансцендування, дух прагне здійснити і зворотний зв'язок: відкритий ідеям нескінченного і абсолютного, він запитує.

Здійснюється взаємозв'язок зовнішнього і внутрішнього, який описаний О. Ф. Лосєвим наступним чином: «Вираження є синтез і тотожність внутрішнього і зовнішнього, самототожня відмінність внутрішнього і зовнішнього» [15, с. 114]. Без цього прагнення до взаємодії із зовнішнім людиною залишається тільки в площині іманентного, що породжує роздутий суб'єктивізм. Запитування ж в обмежених рамках є подібним отриманню знань тільки за допомогою повної індукції, що дають цим знанням статус надійних, але позбавлених пізнавальної цінності.

Духовне життя людини і суспільства утворюють моральні, пізнавальні та естетичні начала. Постмодерністське ж трактування буття особистості згідно з Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі не потребує так званих трансцендентних цінностей: «...спосіб існування буває хорошим або поганим, благородним або вульгарним, повним або порожнім незалежно від Добра і Зла, узагалі від усякої трансцендентної цінності; завжди буває тільки один критерій – екзистенціальна ємність, інтенсифікація життя» [17, с. 97]. Тобто і добро, і зло відносяться до трансценденцій і випадають зі сфери людського досвіду. Рівноцінність створює відсутність устремлінь як по вертикалі, так і по горизонталі. Прагнення перейти до невертикальних, тобто ненасильницьких способів соціального буття без вибудовування внутрішньої вертикалі в свідомості самої людини, яка виробляє при цьому навички самоконтролю і самодисципліни, тобто того, що дозволяє досягти високого рівня громадянської відповідальності, призводить суспільство до стану аморфності й уседозволеності, де на перший план виходить право сильного – тобто до звичайного соціалдарвінізму. Ніцшеанська воля перетворюється на невгамовне бажання, чуттєвого порядку як прагнення до біологічних задовольень, що у принципі і відображає справжню сутність суспільства споживання. Істинний сенс боротьби з метанаративами полягає в тому, що вони звужують поле попиту, зараз, коли торгують усім, навіть ідеями. Духовність передбачає трансцендування, зараз же уніфіковане виробництво замінює вираження себе. Бездуховність – це відсутність вираження внутрішнього світу в зовнішній світ. Дія людини по відношенню до зовнішнього світу в цьому випадку набуває характеристик машинальності, автоматизму, безглуздості.

Дух, духовність – це те, що вислизає від процедурної раціональності. У надпрагматичному світі вважають, що не втратять нічого, якщо позбудуться таких «непотрібних» аспектів самої людини і її буття. Чи так це? Оскільки існує прагматичне прагнення переконуватись у всьому на практиці, задовольнімо його, застосовуючи старий метод доказу від протилежного. Розгляньмо один цікавий експеримент, який поставив психолог Джон Б. Калхун з метою дослідження впливу перенаселеності на соціальну поведінку. У якості піддослідних було взято мишей, які у природному середовищі поведуться як со-

ціальні тварини. Експеримент отримав назву «Всесвіт 25». В умовах лабораторії для чотирьох пар здорових тварин було створено досконале середовище проживання: підтримувалося комфортну температуру, у достатку були їжа і вода, було створено численні гнізда для виведення потомства, підтримувалося чистоту, за здоров'ям піддослідних ретельно стежили. Весь експеримент виявилось можливим поділити на кілька фаз. Проблеми в популяції мишей почалися з настанням третьої фази, після освоєння ними простору проживання. Експоненціальне зростання чисельності популяції на цій фазі сповільнилося. Почалася деградація мишачого «соціуму». Спостерігалась невластива мишам девіантна поведінка. З'явилася категорія «знедолених» мишей, що відрізняються або надмірною пасивністю, або надмірною агресивністю. На четвертій стадії, якій Калхун дав позначення як «фаза смерті», з'являється новий клас мишей, так званих «красенів», абсолютно асоціальних, пасивних, зайнятих виключно доглядом за собою. «Фаза смерті» становила два етапи: «смерть духу» і наступну за нею через якийсь час фізичну смерть. Джон Б. Калхун назвав дану стадію «смерть у квадраті» (death squared) [18]. Незважаючи на створений спочатку і забезпечуваний «рай», усі піддослідні миші померли.

За ствердженням Джона Б. Калхуна, простір, організований для мишей, передбачав набагато більшу їх кількість. Можна сказати, що гострої проблеми перенаселеності не було, як і не було браку інших життєво важливих ресурсів. Експеримент показав, як будуть жити і розвиватися миші в ідеальних умовах.

Соціальна наука зусиллями Е. Дюркгейма, В. Парето, Т. Веблена, М. Вебера розробила техніку побудови концептуальних схем. Альфред Шютц вказував: «ця техніка полягає в заміщенні людей, яких вчений спостерігає в якості акторів на соціальній арені, ляльками, створеними ним самим, іншими словами, у конструюванні ідеальних типів акторів» [19]. Популяція мишей в експерименті Калхуна, свого роду ідеальне уявлення суспільства споживання, застрягло на рівні задоволення матеріальних потреб, суспільства, що вироджується в сукупність індивідів, які втратили соціальну і духовну складові сутності людини. Людство буде подібним до даної популяції мишей, якщо зупиниться на рівні задоволення матеріальної забезпеченості. У планетарному масштабі, до якого варто вдаватися у світлі процесів глобалізації, можна спостерігати і так званих «ізгоїв» – населення країн третього світу, і «красенів», або, за визначенням Торстейна Веблена, «дозвільний клас» [20], зайнятих «турботою про себе», яка, звичайно ж, необхідна, якщо не являє собою цілковиту ізоляцію від соціального середовища.

Спрямованість людини до вищих цінностей, до яких прийнято відносити добро, істину, красу, свободу і справедливість, тобто до того, що і визначає людяність у людині, утворює поле духовності, середовище, у якому тільки й можливе творення. Усвідомлюючи руйнівність радикальних методів постмо-

дернізму і неможливість тривалого перебування у фрагментарному стані без того, щоб не почався процес розпаду, сучасні філософи роблять різні спроби набуття цілісності суб'єкта і за допомогою естетики, і на основі розвитку трансверсального розуму, належного привести до примирення загального та індивідуального. Трансверсальний буквально означає «поперечний». Вертикальної заданості людської сутності продовжують уникати, детрансценденталізація свідомості, інтерпретованої в якості «чогось ситуативного», зберігається. Але чи не краще з метою набуття людиною цілісності повернутися до поняття «особистість»? Особистість – це унікальна людська сутність, яка сформувалася під впливом суспільних відносин, тобто пройшла процеси соціалізації та інкультурації і тому містить у собі соціально значущі риси своєї життєдіяльності, виражаючи їх властивим тільки їй чином. М. Бубер зазначав: «Ні одиниць як таких, ні сукупність як така не є фундаментальними фактами людської екзистенції. Те й інше, що розглядається саме по собі, усього лише потужні абстракції» [21]. Тільки у просторі застосування родового поняття «людина» є сенс говорити про загальнолюдські цінності.

Висновки. Не можна заперечувати, що дух як прагнення до нескінченності містить у собі низку небезпек. З одного боку, можна розчинити в цій нескінченності індивідуальне «Я» в його неповторному існуванні, як це вийшло у Гегеля. Абсолют Гегеля, як зазначав С. К'еркегор, «пожирає комарів суб'єктивності». З іншого боку, абсолютизація будь-чого спочатку кінцевого, у даному випадку розум, прориває і саму розумову людину, і сприйняття нею навколишнього світу.

Але без виклику цим ризикам людині себе не знайти. Дух являє собою силу і владу створювати форми і закони свого буття і повернутися до істинної природи людини як до істоти духовної необхідно. У протилежному випадку, якщо людина не подолає фазу «першої смерті», «смерті духу», то це, скоріш за все призведе до незворотної деградації або зникнення людської цивілізації на земній кулі в недалекому майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / пер. с фр. В. П. Визгина, Н. С. Автономовой. Санкт-Петербург : А-сэд, 1994. 407 с.
2. Кримський С. Б. Заклики духовності XXI століття. Київ : Академія, 2003. 32 с.
3. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. Київ : КНТ, 2017. 394 с.
4. Сидак Л. Н. Духовные особенности и свойства бытия личности. *Актуальные научные исследования в современном мире*. Переяслав-Хмельницький, 2018. Вып. 9 (41), ч. 2. С. 85–91.

5. Буева Л. П. Духовность и проблемы нравственной культуры. *Вопросы философии*. Москва, 1996. №2. С. 3–9.
6. Лозовой В. О., Понеділок А. І. Бездуховність як один із факторів саморуйнації особистості. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Харків : Право, 2018. Вип. 3 (38). С. 31–42.
7. Шевченко Г. П. Освіта та духовне виховання людини. *Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. пр.* Серія «Педагогічні науки». Полтава, 2014. Вип. 13. С. 8–12.
8. Бех І. Д. Виховання особистості. Сходження до духовності. Київ : Либідь, 2006. 272 с.
9. Дем'янок Т. Д. Духовно-моральне виховання особистості: інноваційний підхід. Рівно : Волинські обереги, 2007. 316 с.
10. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва : Искусство, 1986. 404 с.
11. Бердяев Н. А. Дух и реальность. URL: <https://www.libfox.ru/169597-6-nikolay-berdyayev-duh-i-realnost.html#book> (дата звернення: 15.01.2022).
12. Камю Альбер. Вибрані твори / пер. с фр. А. Перепадя. Київ : Вид-во Дніпро, 1991. 655 с.
13. Делез Жиль, Гваттари Феликс. Капитализм и шизофрения. Кн. 2: Тысяча плато. URL: https://royallib.com/read/delez_gil/kapitalizm_i_shizofreniya_kniga_2_tisyacha_plato.html#0 (дата звернення: 23.12.2021).
14. Эпштейн М. Н. Постмодерн в России. Литература и теория. Москва : Издание Р. Элинина, 2000. 368 с.
15. Лосев А. Ф. Диалектика мифа. Москва : Мысль, 2001. 559 с.
16. Мамардашвили М. М. Введение в философию. *Необходимость себя*. URL: <https://7lafa.com/books/79293/6> (дата звернення: 11.01.2022).
17. Делез Жиль, Гваттари Феликс Что такое философия? / пер. с фр. С. Зенкин. Москва: Институт экспериментальной социологии ; Санкт-Петербург : Алетейя, 1998. 286 с.
18. Calhoun John B. Death Squared: The Explosive Growth and Demise of a Mouse Population. URL: https://socioic.info/bukalov/wp/wp-content/uploads/2015/01/mouse_population.pdf (Last accessed: 14.12.2021)
19. Шютц А. Смысловая структура повседневного мира. Социальный мир и теория социального действия. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/5584/5588> (дата звернення: 18.12.2021)
20. Веблен Т. Теория праздного класса / пер. с англ. С. Сорокина. Москва : Прогресс, 1984. 367 с.
21. Бубер М. Проблема человека. URL: <https://www.rulit.me/books/problema-cheloveka-download-free-340500.html> (дата звернення: 01.02.2022).

REFERENCES

1. Fuko, M. (1994). Slova i veshhi. Arxeologiya gumanitarny'x nauk. Sankt-Peterburg: A-cad [in Russian].

2. Krymskyi, S. B. (2003). *Zaklyky dukhovnosti XXI stolittia*. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
3. Khamitov, N. V. (2017). *Filosofska antropolohiia: aktualni problemy. Vid teoretychnoho do praktychnoho povorotu*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
4. Sidak, L. N. (2018). *Duxovny'e osobennosti i svojstva by'tiya lichnosti*. [Spiritual features and properties of being a person]. *Aktual'ny'e nauchny'e issledovaniya v sovremennom mire – Actual scientific research in the modern world, issue 41, 85–91* [in Russian].
5. Buieva, L. P. (1996). *Dukhovnist i problemy moralnoi kultury. Voprosy' filosofii – Questions of Philosophy, 2, 3–9* [in Russian].
6. Lozovoi, V. O., & Ponedilok, A. I. (2018). *Bezdukhovnist yak odyin iz faktoriv samoruinatsii osobystosti. Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofii, filosofii prava, politolohiia – Bulletin of the National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, 38, 31–42* [in Ukrainian].
7. Shevchenko, H. P. (2014). *Osvita ta dukhovne vykhovannia liudynu*. [Education and spiritual education of man]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti – The origins of pedagogical skills, issue 13, 8–12* [In Ukrainian].
8. Bekh, I. D. (2006). *Vykhovannia osobystosti: Skhodzhennia do dukhovnosti*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
9. Dem'ianiuk, T. D. (2007). *Dukhovno – moralne vykhovannia osobystosti: innovatsiinyi pidkhid*. Rivno: Volynski oberehy [in Ukrainian].
10. Bakhtin, M. M. (1986). *E'stetika slovesnogo tvorchestva*. Moskva: Iskusstvo [in Russian].
11. Berdyaev, N. A., (2003). *Duh i real'nost'*. URL: <https://www.libfox.ru/169597-6-nikolay-berdyaev-duh-i-realnost.html#book> [in Russian].
12. Kamiu, A. (1991). *Vybrani tvory*. Kyiv. Dnipro [in Ukrainian].
13. Delyoz, Z. & Gvattari, F. (2012). *Delyoz Zhil', Gvattari Feliks Kapitalizm i shizofreniya Kniga 2. Ty'syacha plato*. URL: https://royallib.com/read/delez_gil/kapitalizm_i_shizofreniya_kniga_2_tisyacha_plato.html#0 [in Russian].
14. E'pshtejn, M. N. (2000). *Postmodern v Rossii. Literatura i teoriya*. Moskva: izdanie R. E'linina [in Russian].
15. Losev, A. F. (2001). *Dialektika mifa*. Moskva: My'sl' [in Russian].
16. Mamardashvili, M. M. (1996). *Vvedenie v filosofiyu. Neobxodimost'sebya*. Moskva: Labirint. URL: <https://7lafa.com/books/79293/6> [in Russian].
17. Delyoz, Z., & Gvattari, F. (1998). *Chto takoe filosofiya?* Moskva, Sankt-Peterburg: In-t e'ksperimental'noj sociologii; Aleteja [in Russian].
18. Calhoun, John B. (1973). *Death Squared: The Explosive Growth and Demise of a Mouse Population*. URL: https://socionic.info/bukalov/wp/wp-content/uploads/2015/01/mouse_population.pdf [in English].

19. Shyutcz, A. (2003). *Smy'slovaya struktura povsednevnogo mira. Social'ny'j mir i teoriya social'nogo dejstviya*. Moskva: Institut Fonda «Obshhestvennoe mnenie». URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/5584/5588> [in Russian].
20. Veblen, T. Z. (1984). *Teoriya prazdnogo klassa*. Moskva: Progress [in Russian].
21. Buber, M. (1998). *Problema cheloveka*. URL: <https://www.rulit.me/books/problema-cheloveka-download-free-340500.html> [in Russian].

Дышкант Татьяна Николаевна, кандидат философских наук,
доцент кафедры философии Национального технического университета
«Харьковский политехнический институт», г. Харьков, Украина

ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОСТИ В СВЯЗИ С КРИЗИСОМ ДУХОВНОГО ИЗМЕРЕНИЯ

В статье рассматривается, что собой представляют такие сущностные характеристики человека и его деятельности, как дух и духовность. Определено, что понятие «дух» имеет двоякое значение – в случае прямого соотношения с человеком речь идет о нем как об имманентно присущей человеку разумной воле, обеспечивающей стремление к преобразованию себя и мира. Если же говорить о деятельности, то дух выступает как ее идея, т. е. как то, что не позволяет свести деятельность к простой функциональности. В связи с выявленной двоякой возможностью направленности духа, духовность определяется как направленность человека к высшим ценностям, к каковым принято относить добро, истину, красоту, свободу и справедливость, т. е. к тому, что и определяет человечность в человеке.

Ключевые слова: дух, духовное измерение, вертикаль ценностей, целостность, парадигма постмодернизма.

Dyshkant Tetiana

Ph.D., Associate Professor of National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv, Ukraine

THE PROBLEMS OF MODERNITY DUE TO THE CRISIS OF THE SPIRITUAL DIMENSION

The article examines what are the essential characteristics of a person and his activities, such as spirit and spirituality. It is determined that the concept of «spirit» has a twofold meaning – in the case of direct correlation with a person, we are talking about it as an immanently inherent rational will that ensures the desire for transformation oneself and the world. If we talk about activity, then the spirit acts as its idea, that is, as something that

does not allow us to reduce activity to simple functionality. In connection with the revealed dual possibility of the orientation of the spirit, spirituality is defined as the orientation of a person to the highest values, which are usually referred to as good, truth, beauty, freedom and justice, that is, what defines humanity in a person.

Keywords: *spirit, spiritual dimension, vertical of values, integrity, postmodernist paradigm*

